

Vrijgevochten onderdrukkers

Na de overwinning op de Spanjaarden wordt Zeeland in 1576 een zelfstandig gewest en sluit het zich aan bij de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Vanwege hechte relaties met Vlaamse steden is Zeeland al aan het begin van de 16e eeuw een welvarende regio. Deze connecties zorgen ervoor dat veel Vlaamse koopmannen, ambachtslieden en kunstenaars na de val van Antwerpen in 1585 naar met name Middelburg vluchten. De grote toestroom van ondernemers en kapitaal geven een enorme economische en culturele opleving.

De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) krijgen een Zeeuwse afdeling. Zo is een kwart van alle VOC-activiteiten in handen van de Zeeuwse VOC-kamer. Zeeuwen besturen handelskolonies overzee en stellen bestuurders aan.

Al voor de WIC in 1623 wordt opgericht, hebben Zeeuwen plantages op de Antillen en de Noordoostkust van Zuid-Amerika. Een van de belangrijkste inkomstenbronnen van de WIC is de slavenhandel van West-Afrika naar Zuid-Amerika. Naast de Zeeuwse kamer van de WIC is het onder andere de Middelburgsche Commercie Compagnie die zich met slavenhandel bezighoudt.

Sporen van de Zeeuwse *VOC-mentaliteit* zijn over de hele wereld terug te vinden. Zo staat er in de 17e eeuw een fort Zeelandia op Taiwan en staat er nog steeds één in Paramaribo.

Ook na de Franse tijd, als de VOC en de WIC zijn opgeheven, blijft overzeese agressie bestaan. De kolonies, Nederlands-Indië, de Antillen en Suriname, maar ook handelsposten aan de Afrikaanse Westkust blijven winstgevend.

Louis de Fontaine, Lucas Schorer (1657-1707?), commandeur van Sint Eustatius en Saba (1689-1689) met een tot slaaf gemaakte bediende, 1721 (olieverf op doek), Collectie Zeeuws Museum, Foto Arda van Nieuw.

Onbekende jongen met commandeur

Een rijke heer krijgt een kopje thee geserveerd door een bediende. De metalen band wijst erop dat de bediende een tot slaaf gemaakte jongen is. De fluwelen banden aan zijn schouders verbeelden leibandjes; banden die in die tijd voor jonge kinderen als tuigje fungeren. Dit is een verwijzing naar de afhankelijke positie van de bediende, van wie helaas de naam niet bekend is.

De geportretteerde, Lucas Schorer wordt op 4 december 1657 in Middelburg geboren. Afkomstig uit een invloedrijke familie met aandelen in de West-Indische Compagnie vertrekt Lucas naar de Antillen. In 1686 wordt hij benoemd tot commandeur van Sint Eustatius en Saba. Nadat hij Sint Eustatius in 1689 zonder slag of stoot aan de Fransen heeft overgegeven, vertrekt hij zelf naar Saba. Hier lijkt hij tot zijn ontslag wegens mismanagement in 1696 als commandeur te hebben opgetreden. Hij blijft wel tot zijn dood op de Antillen wonen, al is het onduidelijk hoe hij dan in zijn levensonderhoud voorziet.

Hoewel Schorer's exacte sterfdatum niet bekend is, is het onwaarschijnlijk dat hij persoonlijk model heeft gestaan voor dit in 1721 geschilderde portret. De Franse kunstschilder, Louis de Fontaine, is voor zover bekend, niet op de Antillen geweest. Ook van de bediende is het maar de vraag of deze persoonlijk model heeft gestaan of dat de kunstenaar hem op een ander voorbeeld heeft gebaseerd.

Vermoedelijk heeft een familielid van Lucas Schorer vanuit Nederland de opdracht gegeven om het schilderij te laten maken. Er bestaat een vrijwel identieke versie van dit portret, dat een jaar eerder door De Fontaine is geschilderd.

Familieportret

Salomon Mesdach, Balthasar van Vlierden (1552-1625?) en zijn vrouw Catharina Nieuwels (1548-1615) met hun dochter Gillina van Vlierden (1582-?), haar man Guillaume Sweerts (1571-?) en hun vier kinderen, 1612 (olieverf op paneel), Collectie Haags Historisch Museum, Den Haag.

In de jaren tachtig van de 16e eeuw vlucht de familie van Vlierden van Antwerpen naar Middelburg. Bij hun vertrek is Balthasar al een gevestigd koopman. Hij is één van de eerste investeerders en bewindhebbers van de kamer van Zeeland van de VOC.

Balthasar en zijn vrouw krijgen één dochter, Gillina. Zij trouwt in 1604 in Middelburg met een eveneens uit Vlaanderen gevluchte koopman, Guillaume Sweerts. Samen krijgen ze vijf kinderen. De vier op dit schilderij heten Balthasar, Philip en Guillaume en Catharina of Gillina.

De geportretteerden zijn een illustratie van de toestroom van Vlamingen in Zeeland tijdens de Tachtigjarige Oorlog en hun betekenis voor de Zeeuwse economie.

Salomon Mesdach, de maker van dit familieportret, schildert veel leden van de Middelburgse elite. Hij is in ieder geval werkzaam van 1612 tot 1634. Dit familieportret is zijn vroegst bekende werk. Het is ook één van de weinige werken die door de schilder is gesigneerd.

Portretbeeldje van een VOC-schipper, mogelijk Schipper Meertens, Guangzhou, China, 1750-1760 (ongebakken klei, bamboe, hout, verf), Collectie Zeeuws Genootschap, Foto Ivo Wennekkes.

Portretbeeldje van Bartholomeus Nebbens (1685/95-1734), Guangzhou, China/Jakarta, Indonesië, 1714-1719 (ongebakken klei, bamboe, hout, verf), Collectie Zeeuws Museum, Foto Jan Torfs.

De zangmeester

Dit is één van de laatste monniken die in de Abdij van Middelburg heeft gewoond. De notenbalk bovenin wijst erop dat het hier gaat om een zangmeester of cantor. Hij is 34 jaar oud. Zijn wapen, en daarmee zijn naam, is nog niet geïdentificeerd. Het opschrift onder de notenbalk 'Opinionibus Regitur Mundus' kan vertaald worden als 'De wereld wordt door meningen geregeerd'. Het is zeker van toepassing op de woelige tijd - Middelburg wordt in 1572 belegerd - waarin het portret is geschilderd.

Monogrammist M.D., Portret van de cantor, 1572 (olieverf op paneel), Collectie Centraal Museum, Utrecht.

Twee jaar later, op 22 februari 1574, wordt de stad aan de prins van Oranje overgedragen. Alle geestelijken moeten dan Middelburg verlaten en hun eigendommen worden in beslag genomen. Wellicht denkt de cantor of iemand die op hem is gesteld, dat hij snel kan terugkeren en verstoopt het portret in één van de graven in de Middelburgse Abdijkerk. Pas in de 18e eeuw is het teruggevonden tijdens het ruimen van oude graven.

Portretbeeldje van advocaat Petrus Gerardus Dobbelaar (1737-1787) als tiener, waarschijnlijk Jakarta, Indonesië, ca. 1746 (ongebakken klei, bamboe, hout, verf), Collectie Zeeuws Genootschap, Foto Joris Luyten.

Portretbeeldjes

VOC-kooplieden laten zich door Chinese kunstenaars portretteren. Vaak gaat het om geschilderde portretten, maar soms laat iemand van zichzelf een beeldje in miniatuur maken. De aandacht voor detail hierbij is opmerkelijk. Hoewel in de 18e en 19e eeuw veel portretbeeldjes moeten zijn gemaakt, zijn er wereldwijd maar ca. 35 bewaard gebleven. Ze bestaan uit een kern van bamboe die is bedekt met een laagje klei. Deze is niet gebakken, maar gedroogd en daarom erg broos.

Zelfkant

Bojan Fajfrić, Onuitgesproken gedachten, 2015 (foto- en video-installatie), Collectie Zeeuws Museum.

De vuurtoren van Westkapelle speelt een belangrijke rol in de moderne kunstgeschiedenis van Nederland. Het beginpunt ligt in 1908, wanneer Piet Mondriaan met de beroemde serie schilderijen 't Hoge Licht zijn eerste stappen zet op weg naar de abstracte schilderkunst.

In 1971 komt de conceptuele kunstenaar Bas Jan Ader aan in Westkapelle. De toren is te zien op de achtergrond van een serie fotografische werken en een film waarin hij verwijst naar het werk van Piet Mondriaan. Tegelijkertijd is er nog een andere, pijnlijkere geschiedenis verweven met het dorp Westkapelle. In 1951 wordt er een Moluks* kamp geopend waarin zich een paar jaar later dramatische gebeurtenissen afspelen. Als de overheid besluit om het kamp niet meer van voedselhulp te voorzien, gaan enkele bewoners noodgedwongen stelen bij boerderijen en bij de plaatselijke kruidenier. De politie grijpt in en schiet op een groep kampbewoners waarbij meerdere mensen gewond raken. Vervolgens worden alle mannen uit het kamp gevangengezet. De overgebleven vrouwen en kinderen leven lange tijd in afzondering en hebben niks te eten. Hoewel deze gebeurtenissen vrijwel onbekend zijn bij het grote publiek, markeren ze een betekenisvolle periode in de Nederlands-Molukse geschiedenis.

Bojan Fajfrić (Belgrado, 1976) verbindt deze twee verhalen – het ene als gedeelde herinnering van betrokkenen en omwonenden en het andere als iconisch werk uit de conceptuele kunst – door middel van reënactment. In samenwerking met de lokale Molukse gemeenschap maakt hij een reconstructie van Ader's werk.

* Moluks verwijst naar de oorspronkelijke bewoners van de Molukken. Molukse KNIL-militairen en hun families komen na de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949 naar Nederland.

Bas Jan Ader, On the road to a new Neo-Plasticism, Westkapelle, 1971. © the Estate of Bas Jan Ader / Mary Sue Ader Andersen, 2017 / The Artist Rights Society (ARS), New York. Courtesy of Melksetan I Briggs, Los Angeles.

Zwart

Zwarte kleding in de 16e / begin 17e eeuw is nobel, formeel, duur en vroom. De dragers laten zich dan ook graag portretteren in dit kostbare zwart. Zwart verven is lange tijd de moeilijkste, duurste en meest arbeidsintensieve verftechniek van textiel. Om een mooi zwart te krijgen, wordt wol en zijde opgebouwd uit meerdere kleuren. Eerst wordt het textiel blauw geverfd met een kuipkleurstof en daarna rood met een beitskleurstof. Indigo en wede met het kleurend bestanddeel indigotin geven het diepe blauw. Meekrap met aluin als beitsstof geeft een oranje-rood. Ook looizuren uit houtsoorten in combinatie met ijzorzouten worden gebruikt. Ze zorgen laag op laag voor het diepste en duurste zwart.

Jak met pagodemouwen, Schouwse dracht, ca. 1865 (zijde). Collectie Zeeuws Genootschap. Foto Ivo Wennekkes.

Antwerpen en later ook de Noordelijke Nederlanden staan in deze tijd bekend om hun vakbekwame zwartververijen. Alleen de rijkste families kunnen zich een zwarte garderobe veroorloven, compleet met kraakwit Italiaans en Vlaams kloskant voor kragen en mutsen. In de 18e eeuw verdwijnt zwart als modekleur, maar het wordt begin 1900 weer populair in de Zeeuwse streekdracht. Door het strenger worden van geloof en rouwvoorschriften, maar ook onder invloed van de rijk gedecoreerde Victoriaanse mode vol kralenwerk en donker kant, gaat menig Zeeuw in het zwart gekleed.

Anoniem, Adriaan de Looper (1579-1652), 1608 (ollieverf op paneel). Collectie Zeeuws Museum. Foto Ivo Wennekkes.

Anoniem, Jan van Borsselle van der Hooghe (1553-1599) (detail), Hollandse School, 1578 (ollieverf op paneel). Collectie Zeeuws Museum. Foto Ivo Wennekkes.

Geloof

De Zeeuwse vrouwendracht kent meer dan twintig verschillende hoofdbedekkingen en is daardoor uniek in Nederland. Op Zuid-Beveland doet men hier nog een schepje bovenop. Hier ontwikkelt zich in de loop van de 19e eeuw een onderscheid tussen de streekdrachten van protestanten en katholieken. We zien dit bijvoorbeeld terug in de vorm van de bovenmuts. De muts van protestantse vrouwen heeft de vorm van een brede schelp. Die van de katholieken heeft links en rechts van het hoofd een rechte hangende strook. Beide bovenmutsen komen overigens wel voort uit dezelfde basisvorm. De uiterlijke verschillen tussen katholieken en protestanten betekenen niet dat ze elkaar mijden. In veel kleine dorpen leeft men gebroederlijk samen; men is van elkaar afhankelijk.

Voorhoofdsnaalden

Al eeuwen dragen vrouwen en meisjes handige gereedschappen op hun lichaam om hun werk in huis direct te kunnen uitvoeren. Scharen, mesjes en naalden in kokers zijn zo van die voorwerpen die aan hun rok bungelen. Een heel bijzonder voorwerp is de rijgnaald. Deze grote platte stompe naald wordt gebruikt om koord of veter door het keurs- of rijglijf te halen. Soms wordt het koord eerst ingevet met oorsmeer, de rijgnaald heeft hiervoor aan het uiteinde een lepeltje. Na gebruik wordt de rijgnaald in het haar onder de mutsband gestoken. Zo heb je het gereedschap altijd bij de hand.

In de loop van de tijd wordt deze simpele metalen naald die gedeeltelijk zichtbaar is vanonder de muts steeds mooier. Hij is van zilver of goud gemaakt en versierd met een bloemetje of er wordt een mooi steentje aan gehangen. Wanneer de naald als gereedschap niet meer wordt gebruikt, zou je verwachten dat hij uit de garderobe verdwijnt. Niets is minder waar. In Zeeland worden de naalden groter, platter en nog fraaier. De rijgnaald wordt vanaf dat moment voorhoofdsnaald genoemd en krijgt meer een symbolische waarde. Aan de naald valt, voor wie het weet, de rijkdom en huwbaarheid van de draagster af te lezen. Draag je de naald links op het voorhoofd dan ben je vrijgezel, rechts dragen is voor gehuwden. Het aantal gegraveerde zwaantjes zegt iets over de welvaart in de familie. In de Zeeuwse streekdracht zijn voorhoofdsnaalden te vinden met twee, drie of zelfs vier zwaantjes. Vanaf eind 19e eeuw verdwijnt de naald voorgoed uit het Zeeuwse modebeeld.

Jacobs en Zn, Een klas met katholieke en protestantse kinderen uit 's Heer Arendskerke, 1905. Collectie Zeeuws Museum. Foto Ivo Wennekkes.

Salomon Meesdach (toegechreven aan), Janneken de Looper (1616-1665) (detail), 1627 (ollieverf op paneel). Collectie Zeeuws Museum. Foto Ivo Wennekkes.

Jonge vrouw vermoedelijk afkomstig uit Nieuw- en St. Joostland, ca. 1675. Collectie Juwelier Minderhoud.

Sits

Door handel met de Oost wordt samen met de eerste vrachten porselein en specerijen door de VOC een bijzondere stof meegenomen: Indiase sits. Deze oorspronkelijk handbeschilderde, geglansde fijne katoen valt hier erg in de smaak. De vraag stijgt, vandaar dat het VOC-bestuur vanaf 1664 in de 'eisen van retour' de opdracht geeft om sitsen mee te brengen voor de Nederlandse markt. Ook in opdracht van welgestelden worden sitsen lappen besteld.

Sitsen kindermuts, 1800-1830 (katoen). Collectie Zeeuws Museum. Foto Ivo Wennekkes.

De sitstechniek is erg tijdrovend en vereist vakbekwaamheid. De verftechniek is een beitsstechniek die plantaardige kleurstoffen bindt aan katoenvezels. Kleur voor kleur worden de patronen van bloemen, planten en exotische vogels met de hand aangebracht. Door de enorme populariteit van sitsen en het ondernemerschap van de Nederlanders ontstaan in de 17e eeuw ook hier katoendrukkerijen om de dure stof goedkoper aan de man te brengen. De fijne techniek van het met de hand schilderen krijgt men hier niet echt onder de knie. De Europese 'katoentjes' worden met houten blokken bedrukt, maar zijn zeker niet minder populair.

Als de Zeeuwse streekdracht rond 1800 ontstaat, zijn de sitsen stoffen eigenlijk al uit de mode. Maar voor de Zeeuwen kan het in die periode niet bont genoeg zijn. Sitsen en Europees bedrukte katoen worden voor veel kledingstukken gebruikt. Ook vormen ze inspiratie om andere stoffen van bloemborduursels en exotische randdecoraties te voorzien.

Anoniem, Aemout van Citters (1710-1753) (detail), 1740-1750 (pastelkrijf op papier). Collectie Zeeuws Museum. Foto Ivo Wennekkes.